

Проскура О.В.

**ЯНУШ КОРЧАК ТА ЯКІВ РЕЗНІК: ДОСВІД
САМОПРОЕКТУВАННЯ**

Проскура О.В. Януш Корчак та Яків Резнік: досвід самопроектування.

Анотація. Метою статті є аналіз досвіду самопроектування особистості та втілення проекту протягом власного життя на прикладі двох непересічних особистостей – класиків педагогіки ХХ сторіччя Януша Корчака і Яківа Резніка. Ім'я Януша Корчака є сьогодні більш відомим, ніж українського психолога і педагога Яківа Резніка, однак вони обидва є яскравими представниками гуманістичної наукової і практичної педагогіки, змістом особистісного проекту яких було присвятити своє життя дітям, «віддати їм серце». Особлива увага при цьому приділялася соціологічним, психологічним, педагогічним пошукам у визначенні ролі освіти як у функціонуванні і розвитку людського суспільства, так і в практиці організації конкретних освітніх інститутів, зокрема, орієнтованих на підтримку, навчання і виховання дітей, які залишилися без батьків. В процесі реалізації особистісних проектів ними створені авторські освітні заклади, основою яких були власні концепція, теоретична система та практичний досвід.

Ключові слова: Я.Корчак, Я.Резнік, самопроектування, гуманістична педагогіка, дитинство, сирітство, дитячий будинок.

Проскура Е.В. Януш Корчак и Яков Резник: опыт самопроектирования.

Аннотация. Целью статьи является анализ опыта самопроектирования личности и осуществления проекта в течение жизни на примере двух выдающихся личностей – классиков педагогики ХХ столетия Януша Корчака и Якова Резника. Имя Януша Корчака сегодня известно более широко, чем имя украинского психолога и педагога Якова Резника, однако они оба являются яркими представителями гуманистической научной и практической педагогики, содержанием личностного проекта которых было посвятить свою жизнь детям, «отдать им сердце». Особое внимание при этом уделялось социологическим, психологическим, педагогическим

поискам в определении роли образования как в функционировании и развитии человеческого общества, так и в практике организации конкретных образовательных институтов, в частности, ориентированных на поддержку, обучение и воспитание детей, которые остались без родителей. В процессе реализации личностных проектов ими созданы авторские образовательные учреждения, основой которых были собственная концепция, теоретическая система и практический опыт.

Ключевые слова: Я.Корчак, Я.Резник, самопроектирование, гуманистическая педагогика, детство, сиротство, детский дом.

Proskura O.V. Janusz Korczak and Jakiv Reznik: the experience of self-designing.

The aim of the article is to analyze the experience of personality self-designing and the design implementation during a life on the example of two outstanding personalities – the classics of the twentieth century pedagogy Janusz Korczak and Jakiv Reznik . Name of Janusz Korczak is now more widely known than the name of Ukrainian psychologist and educator Jakiv Reznik , but they both are outstanding representatives of science and practice of humanistic pedagogy. The content of their personal design was to devote their life to children , "to give them the heart " The particular attention was paid to the sociological, psychological, pedagogical studies in determining the role of education in the functioning and development of human society , and in practice of the organization of specific educational institutions, in particular , focused on the support, training and education of children left without parents. During the implementation of personal designs they created author's educational institutions, which were based on his own conception, theoretical system and practical experience .

Keywords : Ya.Korchak, Ya.Reznik, self-designing, humanistic pedagogy, childhood, orphanhood, childhood orphanage.

Використання нарративу як джерела освіти і нарративних методів збагачення впливу освіти на професійну підготовку фахівця, культуру його особистісного і фахового становлення є принципово важливим напрямком психологічних та педагогічних наукових досліджень . Водночас ці дослідження збагачують можливості опрацювання програм та конкретних методик шкільної і вищої освіти (Дж. Брунер).

Як показано в дослідженнях Н.В.Чепелевої та її наукової школи, процес творення нарративу в умовах освіти має бути діалогічним. Він розглядається як соціальний метод взаємодії оповідача, слухача, читача. Звідси учень, студент як слухач чи читач, виступає активним співавтором взаємодії, співавтором професійного чи світоглядного нарративу.

Цим зумовленою є потреба особливої уваги, якої вимагає проблема вибору джерел і способів їх використання у освітньому процесі. Зрозуміло, що це тісно пов'язано з рівнем обізнаності оповідача, знанням і умінням використовувати джерела, а також майстерністю і культурою викладання, яка також залежить від володіння джерелами, їх різновидами, своєрідністю їх жанрів.

Я зупинюсь на долі двох представників педагогічної ниви ХХ століття – Януша Корчак та Якова Рєзніка. Обидва присвятили своє життя дітям, педагогіці та психології, пов'язаній з визначенням наукових та практичних підходів у створенні системи виховання. Обидва отримали серйозну освіту, до того ж були готові самостійно її доповнювати. Отже, ті здобутки світової філософської, психологічної та педагогічної думки, що на той час вже набули статусу класичних, були їм відомі, про це засвідчують цитування в їхніх роботах. Обидва працювали в дитячих будинках. Як склались їхні долі? Що вдалось їм здійснити?

Дві долі

Януш Корчак (Генрік Гольдшміт, 22 липня 1878, Варшава – 6 серпня 1942, Треблінка) – відомий польський педагог, лікар, прекрасний журналіст, талановитий письменник, активний громадський діяч. Свою долю він обирав і визначав свідомо. Ймовірно, ще з юнацьких років. Як справедливо пишуть дослідники, небагато було на землі таких подвижників, ім'я яких стало б символом, а життя легендою.

Той спадок, який полишив Януш Корчак, дав підстави дослідникам поставити його в один ряд з видатними філософами і педагогами попередніх епох, що зберегли своє значення в цивілізаційному розвитку освіти, в культурі педагогічної професії, в розвитку гуманістичної думки – з Ж.-Ж. Руссо, Й.-Г. Песталоцці, Дж.Дьюї, Марією Монтесорі, А.С.Макаренком, В.О.Сухомлинським. А його особиста відданість тій надто складній в усі часи справі, яку він

обрав, відданість дітям, для яких він жив, про яких думав, долею яких переймався, яким був матір'ю, батьком, лікарем, вчителем, режисером, другом, а також співробітникам, яким був вдячним за співпрацю, за довіру, за відданість дітям – це дає підстави поставити його в ряд на ту дорогу долі, дорогу вірного служіння, яку обрали Альберт Швейцер, Валентин (Лука) Войно-Ясенецький, Мати Тереза. Кожен народ має своїх святих, складає їм шану. Є постаті, які здобули світову шану...

Варто нагадати, що вже у юнацькі роки Генрік Гольдшміт визначився зі своїми зацікавленнями, оволодівав відповідними науками, водночас глибоко розмірковуючи і плекаючи потребу ділитися своїми думками, розвиваючи свої здібності вже у перших успішних спробах журналіста, письменника, а згодом – педагога, психолога, філософа. Однак суто юначих зацікавлень він також не цурався, брав участь у зустрічах, у тих видах спілкування молоді, що на той час були їй притаманними. Як буває у кожен час. Можна сказати, що певний час він вирізнявся активною, веселою вдачею. І водночас цілеспрямовано працював і вже у молоді роки привернув до себе увагу своїми публікаціями, книгами, які писав польською мовою [8]. Вони діставали визнання в його рідній Польщі, а також перекладались у інших країнах.

Януш Корчак у своїй практиці педагога-психолога-лікаря та у творчому доробку письменника виокремив і розкрив одну з найважливіших здібностей, яку має в собі розвинути людина, що обирає своїм фахом працю з дітьми. Вона впливає з його особливого розуміння віку дитинства, значення дитинства у долі людини, відповідальності родини і педагогів за дитину і дитинство, а звідси – виваженої, досвідом і науково обґрунтованої системи взаємин між батьками і дітьми, між вихователями та вихованцями, між вчителями та учнями.

Януш Корчак послідовно у своєму практичному досвіді і у безцінному творчому доробку мислителя, педагога, письменника переконливо довів, що основною здібністю людини, яка ростить, виховує і навчає дитину, яка створює умови для становлення дитини як особистості є уміння в тій чи іншій ситуації ставати на позицію дитини і саме з позиції дитини оцінювати міру доцільності, виваженості своїх вимог, наслідків, до яких вони ведуть, відповідності тієї атмосфери, яку створюють дорослі для дитини її можливостям, потребам, прагненням.

Зрозуміло, що дорослі – батьки, педагоги, лікарі, суспільство, – є відповідальними за дитинство. Але ця відповідальність має будуватись на глибокій любові і повазі до дітей. Саме таку відповідальність

полишив нам своїм життям Януш Корчак. Педагог вважав, що одна з найбільших помилок полягає в тому, що педагогіку визначають як науку про дитину, тоді як справедливо було б її розглядати як науку про людину: “Дітей нема, – є люди – з іншим масштабом розуміння, іншим запасом досвіду, іншими потребами, іншим вираженням почуттів”. Цю своєрідність, цю інакшість дорослі мають знати, розуміти її витoki і значення, рахуватися з нею.

Я.Корчак народився у Варшаві, в інтелігентній родині. Його дідусь, Гірш Гольдшмідт, співпрацював у редакції газети. Онукові було дане ім'я саме на честь дідуся. Батько був відомим адвокатом, автором монографії “Лекції о бракорозводном праве по положениям Закона Моисея и Талмуда” (1871). У Генріха була молодша сестра – Анна.

Хлопчик ріс дещо дивною дитиною, до 14 років любив гратися, спілкуватися з меншими дітьми та з дорослими. А далі його захопленням стало читання. Згодом у «Щоденнику» він записав: «Коли мені було п'ятнадцять років, я впав у шаленство, феєрію читання. Світ зник з-перед очей, тільки книжка існувала». Генрік вчився у Варшаві, в російській гімназії, яка була відомою своєю особливою вимогливістю щодо дисципліни. Вже з першого класу (діти 10–11 років) гімназисти вивчали латину, у другому – французьку та німецьку мови, у третьому – грецьку.

У 1889 році в родині виникло напруження – у батька виявили ознаки душевного захворювання, йому доводилось час від часу перебувати в лікарнях. Це істотно вплинуло на матеріальне становище родини. Вже з 5-го класу, тобто з 15–16 років Генрікові довелося працювати, щоб допомогти матеріально родині. Він займався репетиторством, найчастіше – з дітьми близьких приятелів та знайомих.

У 1898 році Генрік вступив на медичний факультет Імператорського університету у Варшаві. Влітку 1899 р. юнак вперше поїхав за кордон, у Швейцарію. Його метою було ознайомитися з педагогічною системою Й.-Г.Песталоцці, з досвідом роботи шкіл та дитячих лікарень. Спостерігав він також особливості життя людей у бідніших кварталах міст.

В 1903 р. Генрік Гольдшмідт закінчив медичний інститут і почав працювати лікарем у дитячій лікарні. Зацікавлення педагогічною роботою виникло в юнака під час праці у літніх дитячих таборах.

У 1905 р. Генрік отримав диплом лікаря (у березні), а вже у червні його призвали у царську армію, і молодому лікареві довелося

брати участь у Російсько-японській війні, у Харбіні. В тих краях, спілкуючись з китайськими дітьми, він вчився у них китайської мови.

У 1907 р. він їде на один рік до Берліну, де за власний кошт слухає лекції і проходить практику в дитячих клініках, знайомиться з різними виховними закладами, а також проходить стажування у Франції, відвідує дитячий притулок у Лондоні. Дослідники відзначають, що саме в Лондоні молодий лікар прийняв рішення не створювати власної родини, а служити дітям.

Досить рано, з 1896 року, Я.Корчак почав виступати у пресі. Перші свої публікації він підписував псевдонімом Ген. Очевидно це відповідало його скороченому імені – Генрік. У 1898 році був опублікований роман Йозефа Ігнація Крашевського “Про Янаша Корчака і вродливу мечниківну”. Біографи вважають, що саме звідси і взяв свій псевдонім молодий лікар і педагог. Саме під цим псевдонімом відтепер він і публікував свої роботи.

Під час Першої світової війни Корчак служив молодшим завідувачем дивізійного лазарету, який був розташований в Україні, а саме – у Києві. Водночас він займався організацією дитячого будинку для польських дітей.

В той же час у Києві, хочу підкреслити, він і написав книгу “Як любити дитину”[4]. Саме ця книга є найбільш знаною у світі, вона перекладена на десятки мов, зазнає майже регулярно перевидань, інтерес читачів до неї не знижується, оскільки в ній молодий автор виклав усі свої засадничі думки про родину, її роль і відповідальність за виховання і долю дитини. Йдеться про кожную родину і про людство, про їх відповідальність за свою дитину і дитинство. У 2014 році відзначалося 100- річчя від першого видання книги. Знаменна подія. У 2012 році зусиллями шанувальників Педагога-Гуманіста на будинку у Києві на будинку, в якому у той час містився дитячий садок, що його відвідував Януш Корчак і спостерігав за дітьми і педагогічним процесом, встановлено меморіальну дошку, присвячену перебуванню видатного педагога у Києві (адреса – вулиця Володимирська, 47). В цьому дитячому садочку педагогічний процес будувався за системою вже досить відомого у світі італійського педагога Марії Монтесорі. Можна припустити, що саме ця спроба побудови особливої індивідуалізованої системи розвитку пізнавальних (сенсорних) здібностей у дітей з використанням унікальних дидактичних посібників, викликала зацікавлення Януша Корчака до спостережень за педагогічним процесом, діями дітей, працею вчителя.

Після закінчення служби в армії у чині капітана у 1918 році Я.Корчак повернувся до Варшави. За самовіддану, жертвну працю Корчакові було присвоєно звання майора Війська Польського.

Та ще до війни, у 1911 році, тобто у віці 33 років, Януш Корчак очолив “Будинок сиріт”, створений для єврейських дітей, а згодом і “Наш дім”, у якому було 50 дітей. Систему виховання, яку запроваджував Я.Корчак у цих установах, справедливо називають педагогікою доброти. В її основі лежить принцип дитиноцентризму. Корчак уважно вивчав праці філософів-гуманістів, що й відбито в його журналістських роботах. Так, вже у статті “Розвиток ідеї любові до ближнього в ХІХ сторіччі” Корчак писав: “Імена Песталоцці, Фробля та Спенсера є не менш яскравими, ніж імена найвидатніших винахідників ХІХ сторіччя. Вони відкрили більше, ніж незнані сили природи, вони відкрили незвідану половину людства – дітей” [7, с.504].

В обох сиротинцях Я.Корчак разом з колективом педагогів постійно проводив дослідницьку роботу, ретельно аналізував її хід і наслідки, особливості взаємодії та спілкування з дітьми. На підставі глибоких власних спостережень і дослідів формувалися його педагогічні погляди.

Цей напрямок роботи ніяк не означав, що Я.Корчак перестав працювати як лікар. Саме він лікував дітей у сиротинцях, що їх він очолював, лікував дітей своїх приятелів, постійно цікавився новинами у медицині.

Власних дітей у Я.Корчака не було. Ще в юнацькі роки, як вже було зазначено, він свідомо прийняв рішення ніколи не одружуватись і не мати дітей, щоб не передавалась у спадок психічна хвороба, яка виявилась у його батька. Його домом, його родиною став дитячий будинок, де, як зазначено в його “Щоденнику”: “я є і матір’ю, і батьком”. До кожної дитини, яка виховувалась у варшавському Будинку сиріт, він ставився як до власної, кожному добре розумів, про кожному турбувався, кожній дарував своє серце.

В той же час Я.Корчак викладав у різних польських університетах, зокрема, у Державному Інституті спеціальної педагогіки, у Державній семінарії вчителів Мойсеєвої релігії, регулярно вів передачі для батьків і широкого загалу по радіо. Ці передачі були надзвичайно популярними. Письменницька спадщина Януша Корчака становить 24 книги, понад 1400 текстів у різних виданнях [3;5;6]. Щоправда, збереглося з них не багато.

Працював Я.Корчак самовіддано, напружено, надзвичайно інтенсивно. Робота з дітьми і для дітей була сенсом його життя. Як відомо, він жив турботами про цих своїх дітей і загинув (згорів) разом з ними – у серпні 1942 року в газовій камері табору Треблінка.

Корчакові немовби пропонували можливість порятунку, однак він відмовився, оскільки волів бути зі своїми дітьми і в найдраматичніший момент, до самого кінця. Пишуть, що на пропозицію не йти з дітьми у газову камеру (службовець, пізнавши у ньому автора знаменитої книги, запропонував йому відійти) Педагог відповів: “Навіщо мені після цього жити на землі?..”

Дітей не полишили і помічниця та вірний друг Януша Корчака Стефанія Вільчинська (1886–1942), і ще десять вихователів. А було біля них приблизно двісті дітей.

Відомий художник Сергій Якутович, який працює над проектом, присвяченим Янушеві Корчаку, зазначає: “Я хочу, щоб люди, які відвідали експозицію, виходили в сльозах, одержимі думкою: “Я людина!..” Художник вважає, що Корчаком рухало почуття відповідальності, яке ми втратили... Це думка Сергія Якутовича. Напевне, має підстави.

У своїх друкованих працях та лекціях Я.Корчак принципово важливого значення у вихованні та житті дитини надавав такому явищу, як культура зв'язку поколінь, “роду”, родової спадщини, її безперервності, що забезпечує дитині не тільки почуття захищеності, а й відповідальність за неї, і традицію. У цьому сенсі важливою є роль матері і батька, бабусь та дідусів, і навіть прадідів, які цю традицію закладали. У своїй лекції “Весна і дитина” 1921 року він із сумом наголошував: “Потрібно перестати спльовувати дітей направо і наліво, залежно від випадку чи примхи, треба перестати легковажно їх плодити, треба врешті почати народжувати їх. Треба думати про них перш, ніж вони народяться. Треба почати творити їх”.

Ще раніше, під час Першої світової війни, перебуваючи на фронті, Я.Корчак почав писати “Дитину в сім’ї”. В цій праці він також зупинявся саме на цій думці: “Нерозважну плодючість я сприймаю тепер як зло і легковажний переступ”.

Зрозуміло, що до такого висновку він дійшов, спостерігаючи долі своїх вихованців. Якщо від імені Януша Корчака, що має біографію, подібну до біографій святих, вихователі, вчителі, ті, що за професією чи покликом серця є відповідальними за долю дітей, зверталися б до молоді, починаючи від старшокласників і тих юнаків та дівчат, що

навчаються, працюють та виховуються у колоніях для неповнолітніх правопорушників, включаючи ці знання до соціальної підготовки учнів до інтеграції у суспільство, до свідомого вибору чи заперечення тих умов, які пропонує їм суспільство, то можна сподіватись, що це таки торкнулося б їхнього серця, а від серця дійшло б до свідомості. І якось це відіб'ється на тому, що необдуманих вагітностей і народжень поменшає. А народжених дітей любитимуть більше, жалітимуть їх, відповідатимуть за них серйозніше.

Книгу Януша Корчака “Як любити дитину” можна розглядати як педагогічну енциклопедію, що розкриває різні умови появи дитини у цьому світі, хід її розвитку, її можливості та найголовніші її потреби у кожному відтинку дитячого та підліткового віку, фатальну залежність, особливо у ранньому дитинстві, від дбайливості, доброти, відповідальності матері та батька, а далі – від педагогів у дитячих садочках, школах, різного типу сиротинцях. Як відомо, книга має кілька частин. Найоб'ємнішою є “Дитина в сім'ї”. Такою є принципова позиція Януша Корчака, хоча сам він працював у інтернатних установах. Це виправдано, оскільки більшість дітей, на щастя, зростають у родинях. І на родину він покладав найбільшу відповідальність і найбільшу надію. Далі в книзі йдуть такі її частини: “Інтернат”, “Літні табори”, “Будинок Сиріт” [1].

Автор книги володів істинним даром розуміння дитини, обов'язком відповідальності за неї. Йому вдалось поєднати наукове мислення лікаря, педагога, психолога із публіцистичним, журналістським даром переконливої, щирої, захоплюючої, зворушливої розмови з читачем. Та правда про сутність дитинства в житті родини і суспільства, про їхню взаємну залежність є правдою назавжди, на всі часи. Саме тому, на мою думку, громадським організаціям і меценатам доцільно було б подбати про те, щоб книгу Януша Корчака “Як любити дитину” отримувала в дар кожна молода родина при реєстрації шлюбу, кожна матір, яка самотньо народжує дитя при виписці з пологового будинку, кожен випускник педагогічного навчального закладу, який наважився йти працювати у дитячий будинок чи у школу-інтернат. Спілкування з такою книгою обов'язково вплине позитивно, тобто покращить становище дітей у суспільстві. За всіх інших умов книгу вдається придбати або випадково, або ж так само випадково отримати у подарунок чи взяти у бібліотеці.

Януш Корчак, без усякого сумніву, розумів ту міру батьківської відповідальності і турботи, що є природно потрібною дитині для

нормального зростання і входження у життя. Цю міру виміряти неможливо. Все ж батьки досить часто хотіли б отримати за неї вдячність від дитини, нарікаючи подумки, в сокровенній бесіді чи в молитві на марність своїх очікувань чи невдячність дитини. З цього приводу Корчак наводить низку переконливих, вмотивованих доказів у риторичній формі запитань:

“Чи вдячна сонцю земля за те, що воно світить? Чи вдячне дерево насінині за те, що виростало з неї? Хіба соловейко співає матері за те, що його зігрівала? Чи ти віддаєш дитині те, що отримала від батьків, чи тільки позичаєш, щоб потім забрати, ретельно склавши список і підрахувавши відсотки? Хіба ж любов є заслугою, за яку ти вимагаєш віддяки?”.

І автор крок за кроком, дбайливо допомагає батькам досягнути всю вагомість періоду дитинства, його сутність і значущість у житті людини. Він радить перш за все бути уважним до стану здоров'я дитини, до її зовнішнього вигляду, в тому числі і фізичного, що виявляється навіть у зовнішній красі, привабливості чи непривабливості – все це позначатиметься на її розвитку, тому вимагає у кожному випадку відповідної, мудрої батьківської підтримки, до вихованості дитини, закликаючи не змішувати поняття “чемна”, “гарна”, “зручна”, “погана”, слухняна чи ні. Часто до дитини, яка підростає, мати вважає за доцільне нарощувати вимоги, не задумуючись над тим, чи є вони виправданими, відповідними, а чи непомірними: “Їж, навіть коли ти ситий, навіть із відразою, лягай спати, хоч зі сльозами, хоч ти ще годину не можеш заснути. Ти повинен, бо я вимагаю, щоб ти був здоровий... Не чухай чуприну, бо я хочу, щоб ти був гарний”.

Матір і батька в усі часи якимось особливо, тобто найбільше, турбують питання, чи розумною є їхня дитина. Саме ці питання найглибше заторкують амбіції родини. Вже в часи Януша Корчака, як і в наші часи, якоїсь таємничої популярності набуває психодіагностика і загалом діагностика. Певний сумарний діагностичний бал отримує дитина після народження. Згодом майже кожна дитина на порозі вступу до першого класу проходить тестування, що має на меті визначити ступінь її готовності до шкільного навчання. А далі – старшокласники, студенти, молодь – до тестування ставляться боязко, і причини цього можна зрозуміти. Відчуваючи у свій, досить далекий від нашого, час складність цієї проблеми, Януш Корчак намагався допомогти батькам у родинних умовах бути уважними до розвитку своїх дітей, привертаючи їхню увагу не до кількісних показників розвитку дитини, а розкриваючи

перед ними цікаву, переконливу, широку картину змісту, в якому виявляється розум дитини. Саме аналіз такого змісту міг би допомогти батькам створити добрі умови для розвитку, збагачення, корекції розвитку власної дитини, для доцільної, доброї допомоги своїй дитині. Януш Корчак пояснює батькам і педагогам, що розум у житті виявляється по-різному, він буває дієвим і пасивним, жвавим і апатичним, витривалим і примхливим, покірним і бунтівливим, творчим і епігонським, блискучим і ретельним, конкретним і абстрактним, реальним і літературним, тобто здатним глибше уявляти, фантазувати. Пам'ять як один із засобів розвитку розуму, може бути чудовою і поганою, тобто слабкою. Одна людина може швидко використовувати інформацію, інша – сумлінно вагається. Для когось є притаманним природжений деспотизм, для когось – розважливість, критичність. Розвиток буває передчасним і запізним. Інтереси можуть бути однобічними та різнобічними. Саме така розгорнута картина допомагає дійти висновку, що замість запитання “Чи розумною є наша дитина?” краще шукати відповідь на запитання: “У який спосіб є розумною наша дитина?”. Саме такі спостереження допоможуть батькам у родині створити для дитини найвідповідніші умови, вчасно їх коригувати, збагачувати, шукати відповідні засоби, дбати про потрібну допомогу дитині. Забезпечення відповідної турботи про розвиток дитини в родині, увага батьків до того, як ведеться дитині в дитячому садку, у школі зменшить напругу самої дитини та її батьків перед потребою діагностики, якій час від часу надається то більшого, то меншого значення. Щоправда, в реальному житті школи майже кожна дитина, кожен учень поступово усвідомлює «своє місце» серед ровесників як за показниками загальної успішності чи успішності з певних предметів, так і за поведінкою, рівнем відповідальності, соціальної привабливості, культури. Та не кожна дитина без належної підтримки батьків може визначеною для себе «особистою цінністю» адекватно розпорядитись...

Януш Корчак – лікар і педагог часів передвоєнної Польщі, коли життя більшості родин, в тому числі й єврейських родин, було далеким від матеріального добробуту, хоч не так розгорнуто і аргументовано, як інші, та все ж привертав увагу батьків до необхідності задумуватись над тим, що дала дитині родина, який збрала для неї спадок, чи все необхідне є у їхньої дитини. Надзвичайно важливе і болюче питання, особливо для радянських і пострадянських збіднілих за майже сторіччя, зубожілих родин, де поняття матеріального спадку просто зникло.

Історикам відома Велика Хартія вольності (Magna Charta Libertatum) що є одним з найголовніших англійських статутів, виданих ще 1215 року, і який слугував підставою при опрацюванні громадянських свобод у Великій Британії. Працю Я.Корчака “Право дитини на повагу” (1929 р.) фахівці вважають відповідною Дитячою Хартією. В ній і в книзі “Як любити дитину” (першу її частину Корчак написав під час Першої світової війни, в якій брав участь як військовий лікар; впродовж 1914–1917 рр. він був молодшим ординатором дивізійного лазарету) він закликав до виконання Великої Хартії і дотримання прав дитини, зазначивши, що, можливо їх існує більше, проте йому вдалося віднайти три. На його думку, вони є найголовнішими: право дитини на смерть; право дитини на сьогоднішній день; право дитини бути такою, як вона є.

Педагог особливо наголошував на відповідальності при здійсненні цих прав, на тому, що ці права слід р о з у м і т и (розрядка моя – О.П.), щоб припуститися якомога меншої кількості помилок. “Помилки неодмінно будуть. – Зазначав Я.Корчак. – Не будемо їх боятися: дитина сама буде їх виправляти з неабиякою проникливістю, тільки б ми не послабили цінної здатності, потужної захисної сили дитини” [4].

Звідси випливає потреба в нашій особливій відповідальності щодо тлумачення прав дитини за нинішніх умов. Адже перше правило з Великої хартії вольності, передане у праці Януша Корчака, викликає сум’яття, різні роздуми і навіть протест у читача – у матері, батька, вчителя, вихователя, у бабусі, дідуся, загалом, у громадянина.

В цьому сенсі виникає принципово важлива потреба порівняти умови та наслідки виховання дитини, розвитку її як особистості, становлення громадянської зрілості, вивчити детально ті переваги, здобутки і ті втрати, яких зазнає маленька дитина – дівчинка чи хлопчик, підліток, юнак, коли зростає і виховується вдома, в умовах інтернату чи в умовах тривалого бродячого проживання на вулиці. На ці питання могли б відповісти психологи, соціологи, медики, юристи. Скажімо, коли йдеться про ставлення до смерті. Воно певним чином особливо складається в умовах родини, коли дитина постійно спостерігає взаємозв’язок поколінь, турботу про здоров’я, про допомогу хворому, сум за померлим, прощання з ним. Це все глибокі, тривалі душевні переживання. Такого досвіду важливих почуттів, притаманних саме людині, діти в умовах інтернатних закладів не набувають, з такими явищами вони, буває, навіть не стикаються. Отже, ставлення до болю,

пов'язане із здатністю співчувати чи жорстокістю, чи байдужістю, а також ставлення до смерті, чужої чи власної, вміння цінувати життя, радіти йому в них складається, певно, якимось інакше, ніж у родині.

Зрозуміло, що родини бувають різними, як, до речі, і інтернати.

Що ж до того, які права має мати дитина, а отже, саме які права має їй забезпечити родина і суспільство, і держава. Серед фундаментальних прав, визначених в працях Януша Корчака, перш за все подано право дитини на повагу. Забезпечити це право дитині, кожній дитині, є обов'язком родини, дошкільних закладів усіх типів, так само і усіх типів шкіл, безвідносно якою до них потрапила дитина, з гуманним врахуванням її потреб і можливостей. Зміст і вплив цього права на долю дитини в родині і в суспільстві розкриває Януш Корчак майже в усіх працях, художніх і філософсько-педагогічних. В цьому напрямку варто вдумливо і з довірою до «суспільної філософії дітей» читати одну з найвидатніших книжок для дітей (а насправді – для дітей спільно з дорослими) книжок про короля Мацюся) [2].

Вдумливі дослідники, серед яких і люблячі батьки, і віддані своїй професії педагоги, визначають і право дитини на любов, право кожної дитини на те, що дитинство має бути радісним, право на потребу у відчутті захищеності. Ці права має дитині забезпечити родина, суспільство, а також на рівні закону – держава. Захищене дитинство – це захищена єдність поколінь, починаючи від родинних, і захищеність держави.

Надзвичайно важливе значення мають думки Я.Корчака щодо впливу, з одного боку, атмосфери заборон, і, з другого – атмосфери всездозволеності у вихованні дитини. Шкодить розвитку особистості надмірність як однієї, так і іншої атмосфери. Надмірність заборон, навіть коли вони немовби пов'язані з турботою про здоров'я дитини (не бігай – потрапиш під авто, впадеш, покалічиш коліна, розіб'єш голову, пошкодиш одяг, спітнієш, захворієш або ж – не можна. бо це гріх, бо шкодить здоров'ю, бо непристойно, бо не можна – і все, тощо) батьки часто пов'язують з домашньою педагогічною формулою, яка мала б давати дітям приємні очікування на майбутнє, надію: “ще встигнеш, почекай, підростеш”. Саме такі обставини, як переконливо писав Корчак, показують, що заради завтрашнього дня батьки не помічають того, що тішить, засмучує, цікавить чи сердить їхню дитину сьогодні. Це, зрозуміло, збіднює її життя, руйнує її волю, гасить енергію. Дитина не розуміє, не уявляє, що означає – чекати чи скільки потрібно ще чекати. Вона починає думати, приміром, так: “Я – ніщо. Чимось

бувають тільки дорослі. Я вже трошки старше за ніщо. Скільки років ще чекати? Ну, нічого, ось я виросту”...

Чи таке дитинство можна вважати прекрасним? Ні, просто нудним. Коли ж у ньому і бувають прекрасні миттєвості, то вони, як правило, є відвойованими, а частіше – вкраденими.

Якщо постійні заборони приводять до виховання рабської покори, руйнують волю та ініціативність дитини, то атмосфера всездозволеності призводить до свавілля, до виховання тирана, до нездатності узгоджувати свої бажання, свою поведінку з іншими, рахуватися, дотримуватися правил тощо.

Януш Корчак, як мислитель, що спрямовував свої філософські пошуки на пізнання і розкриття глибинних тасмниць людського буття, особливо в тому його найскладнішому сенсі, що стосується буття нечисленної, сталої людської спільноти – родини навколо дитини, талановито, по-дослідницьки віднаходив саме такі жанри, такі форми для викладу віднайдених і виплеканих у власному досвіді знахідок, відкриттів, втрат, страждань і любові, які забезпечували його творам довіру читачів – батьківської громади та педагогів – його сучасників. Вони зберегли цю щире довіру через майже століття – до наших часів і, без сумніву, зберігатимуть її й надалі.

Однією з особливих форм спілкування зі своїми читачами, з батьками, вихователями, дітьми Я. Корчак обрав молитву, спрямування, сенс і зміст якої творив він сам. Ці невеликі форми концентрованої морально-етичної бесіди здатні одразу ж викликати довіру читача, залучити його до співдумання, до творення власних духовних життєвих імперативів у сенсі каяття, знаходження нових орієнтирів, життєвих завдань, тобто до творення власної педагогічної думки чи то в родині, чи в особистому житті, але суголосної певним духовним нормам, заповітам. Читаючи ці молитви, доросла людина чи дитина не обмежується текстами Корчака, вона починає активно аналізувати свою життєву ситуацію, шукати причини поразок, своєї провини, ставити собі нові відповідні завдання, брати на себе відповідальність, нові обов'язки, просячи підтримки у Бога. Ось лише деякі назви молитов: Молитви матері, Молитва хлопчика, Молитва маленької дитини, Молитва дівчинки, Молитва радості, Молитва вченого, Молитва митця, Молитва вихователя, Молитва старого, Навіщо молитися.

Своїм життям Януш Корчак вірно, віддано, талановито служив дітям, захищав дитинство як найважливішу цінність людської

цивілізації, цінність, що є непроминальною, вічною. Для усіх дітей. На усі часи.

Яків Борисович Резнік (1892 – 1952)

Яків Борисович Резнік (1892 – 1952) – відомий в Україні (але десь лише до 50-х років ХХ ст., а потім забутий) педагог, психолог, організатор освітніх закладів, серед них і будинку для сиріт, автор численних наукових і методичних праць, які видавались єврейською, українською та російською мовами, професор, першим в Радянській Україні отримав вчений ступінь доктора педагогічних наук.

Народився Яків Резнік 22 квітня 1892 року в мальовничому Чорнобилі, що належав до Київської губернії. Батько Якова Борух-Бенціон Резнік працював учителем єврейської мови в місцевій єврейській школі, там же працював і його рідний дідусь. Хлопчик ріс в атмосфері учительської родини, в нього досить рано пробудився інтерес до книжок, від 5 років він вже читав і читав багато. З цього приводу батьки навіть виявляли певне занепокоєння щодо здоров'я дитини, дозволяючи читати не більше 3-х годин на день. І навіть ховаючи від малого книжки. Як згодом згадував Я.Б.Резнік, він ховався на горищі і там читав упродовж дня.

Дідусь Якова Бенціон Резнік в родині користувався особливою повагою. Його вплив на розвиток і виховання хлопчика був визначальним. Дідусь помер у 1902 році, коли Якову було 10 років, проте Яків упродовж усього життя пам'ятав дідуса і послуговувався його життєвими принципами.

Розпочав Яків навчання в Чорнобилі в єврейській початковій школі для хлопчиків, а згодом – у середній і у старшій школі. Хлопчик любив учитися, виявляв неабиякі здібності, ще у початковій школі серйозно зацікавився психологією. З дитячих років він користувався у спілкуванні українською мовою і вважав її рідною мовою, нарівні з єврейською. Загалом євреї в таких селищах чи містечках знали українську мову і спілкувалися саме нею з місцевим населенням. Варто зазначити, що чимало українців у цих селищах також знали єврейську мову.

У 1905 році юнак вступив на вищі єврейські хлоп'ячі курси, де продовжував поглиблено вивчати шість мов (українську, російську, латинську, німецьку, англійську, французьку). У цей час, як і багато

молоді, його ровесників, друзів, знайомих, Яків включився у революційні події, брав активну участь у роботі революційного гуртка, виконував різні громадські доручення. Це безумовно сприяло формуванню в молодій людини, майбутнього педагога, відповідних ідейних переконань.

Згадуючи вже у зрілі роки, у драматичний момент свого життя, про час свого навчання на вищих хлоп'ячих курсах у Чорнобилі, Я.Б.Резнік писав, що то був жахливий час, коли діти брали участь у політичному русі, що без глибокого хвилювання і душевного болю не можна не згадати про долю дітей і молоді трудящих дореволюційної Росії. Усе, що діялося навколо, викликало обурення в душі юнака. Все це зумовило його участь у громадсько-освітньому русі української інтелігенції. Його вражало жалюгідне становище, в якому перебувало українське селянство, яке було знедоленим, неграмотним, зазнавало утисків влади.

У 1908 р. Я.Б.Резнік підтримав студентський страйк, що був спрямований проти наступу на автономію вищої школи: студенти вимагали утвердження її автономії, свободи розвитку науки викладання, дозволу на вступ абітурієнтам із закінченою середньою освітою, незалежно від статі й національності.

У 1909 році Я.Б.Резнік закінчив Чорнобильські курси, успішно склавши іспити з семи мов. Того ж таки року він організував нелегальну єврейську народну школу, в якій викладав мову ідиш. Як зазначає С.М.Шевченко [16], це була перша педагогічна практика молодого Резніка, яку він проходив самостійно з 1909 по 1911 рік.

У 1911 році Я.Б.Резнік почав вчителювати, викладаючи єврейську мову у київській школі № 3 на Подолі, де працював по 1918 рік. Він мріяв вступити на медичний факультет вузу, але для цього потрібен був досвід роботи в галузі медицини. Саме тому юнакові довелося влаштуватися фармацевтом до аптеки. Під час праці, як і попередньо під час навчання на курсах, Я.Б.Резнік все більше схилявся до думки, що культура та освіта мають розвиватися на національному ґрунті. Саме такі ідеї в той же період розвивали в своїй науковій та практичній педагогічній діяльності С.Ф.Русова, Яків Чепіга та інші педагоги і громадські діячі. Чи знав про їхні роботи молодий Я.Б.Резнік? Однак, безперечно, він вмів спостерігати, аналізувати тогочасну суспільно-історичну ситуацію, сам вчився і працював активно, що й привело його до думки про те, що в тих умовах боротьби в Україні за рідну школу доцільніше було б надати проблемі не національного, а науково-

педагогічного характеру, оскільки національний був в умовах російського самодержавства безперспективним.

На той час рівень розвитку освіти в Україні був надто низьким, майже 75% населення було неписьменним. Однак вже на початку ХХ ст. в Росії та в Україні поживалось громадське життя. Саме у 1915 році Я.Б.Резнік вступив на медичний факультет Імператорського університету Св. Володимира. У студентські роки розкрилися загальні і спеціальні здібності юнака, сформувалася його життєва спрямованість, його ерудиція, глибоке зацікавлення різними галузями медицини. До того ж юнак активно включився в роботу студентської соціал-демократичної партії університету. На той час студенти розглядали освіту і просвіту як один із напрямів своєї політичної діяльності. Їхніми вимогами були – загальне, світське, обов'язкове навчання та соціальне виховання. В результаті виразні національні симпатії, що склалися в Я.Б.Резніка, привели його до Української соціал-демократичної робітничої партії та до “Української громади”.

Цікаво, що саме в цей час у Києві перебував Януш Корчак (1915–1917 рр.). Йшла Перша Світова війна. Януш Корчак, як лікар, брав у ній участь. Саме в ці роки він лікував у Києві поранених, яких привозили з фронту. Під час перерв, коли доводилось очікувати нової партії поранених, Я.Корчак писав тут книжку “Як любити дітей” [1], відвідував одну з приватних гімназій, а в 1917 р. працював у дитячих закладах, що знаходились на вулиці Володимирській та Богоутівській.

Свідчень про те, чи знали один одного ці молоді люди – Януш Корчак і Яків Резнік, які вже на той час визначили кожен для себе основну мету і основну справу життя і яких ситуація звела в одному місті, я не знайшла. Як не знайшла і свідчень, чи дізнались вони один про одного згодом, живучи у сусідніх країнах і набувши певного визнання кожен у себе вдома, – так от, чи дізнались вони, що зайняті подібною справою і навіть мають дещо схожі ідеї?

Як зазначає дослідниця С.Шевченко, основні ідеї Я.Б.Резніка щодо розвитку освіти збігалися з поглядами відомих у той час українських педагогів Т.Лубенець, С.Русової, С.Сірополка. Я.Б.Резнік також вважав саме народну школу з рідною мовою навчання основою всього національного життя, а рідну мову – “джерелом національного духу, засобом освіти та культури” [16]. Педагог наголошував, що тільки в рідній мові зафіксовані цінності та символи нації, які сприяють етнічному самоусвідомленню, державотворчим прагненням: спільне минуле, спільна доля, національна культура, національний характер.

Я.Б.Резнік вважав, що без рідної мови не може бути національної гідності, оскільки “мова – це основа, у скарбницю якої народ заклав свою історію, вірування, погляди. Це є виявом національної самосвідомості та громадянської позиції”.

Саме в цей час, коли визначалися і формувалися основні світоглядні принципи Я.Б.Резніка, в Києві загострилася суспільно-політична ситуація: у січні 1915 року київський губернатор, виконуючи наказ начальника Київського військового округу, видав розпорядження “припинити на час воєнного стану всі періодичні видання малоросійським нарiччям, старожи́дiвською мовою й жи́дiвським жаргоном”. Саме цим указом було заборонено українські видання “Дзвін”, “Записки Наукового товариства в Києві”, “Літературно-науковий вісник “Молода Україна”, “Рідний край”, “Світло” (перший український педагогічний часопис, організований С.Русовою з односторонцями в 1910р. – О.П.), “Сяйво”, “Україна” та ін. Були заборонені і всі єврейські видання, в багатьох з них активно друкував свої роботи Я.Б.Резнік.

За цих умов Я.Б.Резнік продовжує працювати вчителем у початковій та викладачем у вищій школі м. Києва. В цей час він дійшов висновку, що саме педагогіка є найкращою наукою і що “викладачем може бути той, хто сам займається інтенсивним науковим пошуком”.

Активний, ініціативний, зацікавлений у творчій праці молодий педагог до лютневих подій 1917 року ставився з добрими сподіваннями. У березні 1917 року було створено Українську Центральну Раду, яка визначила головний напрямок роботи – відродження національної школи. Було утворене “Товариство шкільної освіти”, яке одразу ж розпочало підготовку до Першого вчительського з’їзду. Вже у квітні 1917 року відбувся Перший Всеукраїнський учительський з’їзд з питань національної освіти. В його роботі взяло участь 500 делегатів, серед них і молодий педагог Яків Резнік.

Разом із відомими на той час вченими та громадськими діячами Я.Б.Резнік брав активну участь у розбудові української науки та освіти. Вже на Першому вчительському з’їзді гостро постало питання щодо поліпшення освіти в Україні. Я.Б.Резнік визначив тему свого виступу – “Народна освіта та індивідуальний підхід до учнів”. Вже сама тема засвідчує, що молодий педагог з науковим мисленням і глибоким розумінням державних і суспільних проблем зазначеного історичного періоду, тісно поєднував загальні завдання розвитку освіти в державі з надзвичайно важливими завданнями виховання і навчання не тільки

дітей, тобто усього підростаючого покоління, але й при цьому – кожної дитини як індивідуальності, особистості. Вже так поставлена проблема вимагала багатоаспектного аналізу.

У 1917–1918 рр., коли культурне будівництво набуло широкого розмаху, відновилася українська преса, запрацювали видавництва, виникали нові, в тому числі й офіційні українські видання, Я.Б.Резнік навчався на другому курсі медичного факультету Імператорського університету Святого Володимира й водночас працював у ньому викладачем на кафедрі історії української мови та літератури.

У червні 1918 році Я.Б.Резнік отримав диплом за спеціальністю провізора (фармацевт) і продовжував працювати в аптеці. Однак він прагнув серйозно зайнятися педагогікою, у зв'язку з чим розпочав готуватися до вступу на філологічний факультет, поставивши собі завдання досконало вивчити українську мову. Готуючись до вступу в університет, він самостійно поглиблював свої знання з української філології, педагогіки та психології.

У 1919 році Я.Б.Резнік вступив на філологічний факультет Київського університету Св.Володимира і після закінчення навчання у 1923 році почав читати лекції з педагогіки на курсах з підготовки вчителів при цьому ж університеті. Він працює також у школах, що входили до системи “Культур-Ліги”, яка діяла в Києві з 1918 по 1925 рік і мала повну назву “Єврейська культурно-просвітницька організація “Культур-Ліга”. “Культур-Ліга” в Києві утримувала більше 30 культурно-освітніх закладів, серед них дитячі садки, школи, гімназії, притулки, бібліотеки, студії, музеї, хори, видавництво, художні виставки, Педагогічний музей. З відкриттям Єврейського університету Я.Б.Резнік почав викладати в ньому педагогіку. Аудиторія під час його лекцій була переповненою, молодого викладача приходили слухати студенти з різних факультетів, зокрема, філологічного, юридичного. Він захоплював студентів і змістом предмета, і енергійним, яскравим методом викладання, і культурною спільнотою.

В 1919 році був опублікований перший методичний посібник Я.Б.Резніка “Батькам про виховання культурних навичок і звичок”.

В ті ж часи за підтримки “Культур-Ліги” по вул. Ярославська, 40 було організовано дитячий будинок, яким керував Я.Б.Резнік. Благочинний внесок на підтримку першого, “нового за зразком європейських шкіл” єврейського дитячого будинку зробила педагог за фахом С.Мандельштам. Цей будинок приймав та утримував дітей

іудейської віри, сиріт і напівсиріт, які втратили батьків під час війни. В дитячому будинку налічувалось понад 70 дітей.

Важливою підставою для організації дитячих будинків стала “Декларація Народного комісаріату освіти УСРР про соціальне виховання дітей”, затверджена у червні 1920 року. Рішення про збільшення числа дитячих будинків було одним із завдань соціального виховання. У декларації соціальне виховання протиставлялося і шкільному, і сімейному вихованню. Школа розглядалася як застарілий залишок капіталістичної епохи, а сім’я як суспільний осередок, що перебуває у процесі розпаду. На місце школи і сім’ї мав прийти новий, “ідеальний” тип соціального виховання. Саме дитячий будинок був призначений служити “маяком” соціального виховання, а всі інші установи (дитячі садки, школи, клуби та ін.) розглядалися як установи переходового типу, які мусли орієнтуватися на дитячий будинок і за змістом роботи та організацією життя дітей наближатися до нього.

Отже, Декларація ставила, як основні, завдання, що полягали у охопленні громадським вихованням величезної кількості безпритульних, осиротілих, знедолених дітей, у прагненні зробити виховання дітей справою всіх трудящих, усього суспільства.

В цей досить складний період, пов’язаний з наслідками війни, невизначеністю політичної ситуації в країні, економічною розрухою в галузі освіти, Наркомос України надав перевагу саме соціальному вихованню дітей та підлітків. Дитячий будинок визнавався як основна форма їхнього утримання. Зрозуміло, що Я.Б.Резнік, як організатор і керівник дитячого будинку, мав враховувати завдання і вимоги, які ставило до виховної системи державне керівництво в тій ситуації, в якій опинилася країна. Як засвідчують архівні документи, за своєю структурою, змістом і формами організації навчально-виховного процесу дитячий будинок Я.Б.Резніка був подібним до виховного закладу для правопорушників, організованого Антоном Семеновичем Макаренком.

Маючи за зразок виховний заклад А.С.Макаренка, Я.Б.Резнік водночас орієнтувався завдяки освіті, яку він отримував, і на досвід нових шкіл, що в той час вже функціонували чи виникали. За мету він ставив забезпечити дітям якомога більше різноманітного матеріалу для вивчення і для занять і разом з тим не перевантажувати їх. Це нагадує одну з основних умов роботи шкіл М.Монтесорі, які в той час отримували визнання і поширення в різних країнах. Проте це поки лише моє припущення, прямого посилання в працях Я.Б.Резніка я не

зустрічала. Однак, є свідчення про те, що дитячий садок по вул. Володимирській 47, у якому неодноразово бував Януш Корчак, якраз працював за системою М.Монтесорі.

Завдяки матеріальній допомозі “Культур-Ліги”, Я.Б.Резнік мав можливість проводити в своєму дитячому будинку експериментальні дослідження з усіх загально-освітніх предметів, пов’язуючи їх вивчення із реальним життям. На таких засадах ним був створений не тільки дослідний дитячий будинок, а й єврейська робітничка школа, де він також був завідувачем упродовж п’яти років (1921 – 1926 рр.). У тому ж 1921 році відбулося відкриття Вищого єврейського педагогічного технікуму, в якому Я.Б.Резнік також обійняв посаду завідувача і викладав педагогіку. Освічений, енергійний, працьовитий молодий педагог вже на той час виробляв свою систему поглядів і переконань.

Від самого початку організації освітньої та виховної роботи в дитячому будинку Я.Б.Резнік виразно визначив основні завдання, які він ставив перед собою. Принципово важливою умовою роботи в сиротинці він вважав увагу та повагу до кожної дитини. В цьому він був суголосний з А.С.Макаренком, який, як відомо, вважав, що попередній важкий, асоціальний, часто злодійський чи бандитський досвід вихованців потрібно нехтувати, викреслити його з пам’яті, ні в якому разі не пригадувати; ставитись до кожного вихованця з повагою, дати йому довіру, новий шанс набути новий життєвий досвід. Для цього педагог має бути дослідником, знати кожну дитину, кожного вихованця, добре знати психологію дітей. В роботі “Організація освітньої праці” він пише: “Діти дуже різняться як підготовкою, так і розвитком та здібностями. Треба було поділити їх на окремі гуртки. Але за якою ознакою зробити цей поділ? Чи рахуватися з підготовкою, розвитком, чи тільки з віком? – В процесі праці були випробувані різні угруповання, але ні одно з них не задовольняло зовсім” [11, с. 27–31]. Зрештою спосіб успішної організації дітей для виконання освітніх і трудових завдань було знайдено в умовах експериментального пошуку, коли було надано вирішального значення ініціативі, тобто самостійному вибору тої чи іншої групи самими вихованцями. Так було знайдено “Метод самостійної праці у вільних угрупованнях”. За таких умов різниця в наслідках роботи між гуртками стиралась, нівелювалась, молодші часто відвідували гуртки старших, цікавилися їх роботою. І старші виявляли зацікавлення до роботи молодших. Про результати доповідали на загальних зібраннях. Вчителі, як правило, допомагали

слабшим – це була їхня основна позиція, а не керівництво у звичному розумінні

В тих освітніх закладах, які організовував і в яких здійснював керівництво Я.Б.Резнік, він особливої уваги надавав загальній атмосфері, що в першу чергу виявлялася у взаєминах між учителями та учнями. Він відкидав авторитарність, пропагував ідею товариських взаємин між дорослими та дітьми. В цьому сенсі він зазначав: “Ми повинні досягнути ширих стосунків із дітьми, вивчаючи кожного з них індивідуально...і поменше давати готового матеріалу, нехай діти самі винаходять, домагаються й помиляються, а ми їм будемо допомагати, аби вони побільше виявляли ініціативи та інтересу” [9].

Ці думки про ставлення до дитини, про організацію освітнього середовища є дуже близькими до поглядів М.Монтесорі та Я.Корчака. Маємо підстави говорити про те, що Я.Б.Резнік шукав і опрацьовував умови для створення саме гуманістичної системи в освітньо-виховному процесі закладу для дітей.

Одне з важливих завдань він вбачав у тому, що потрібно створити такий колектив і дорослих (працівників, педагогів), який би безперервно розвивався, рухався вперед, не задовольняючись досягнутим. Особиста творчість педагогів і вихованців розглядалась як основна умова успіху. Я.Резнік вважав, що “здатки творчої сили існують майже в усіх, у дітей і у дорослих людей – треба лише створити для її виявлення відповідні умови”.

Я.Б.Резнік був переконаний в тому, що все залежить лише від педагога, який має бути організатором життя дитини, його уважним спостерігачем і дослідником. Системою науково-педагогічних досліджень в дитячому будинку він доводив, що це переконання є справедливим.

В таких працях, як “Методика утворення правильних уявлень і понять у дітей” (1939), “О значении воспитания” та інших Я.Б.Резнік аналізує психологічну картину розвитку дітей, відмінності в їх поведінці, можливостях, здібностях, шукає причини цих відмінностей. Так, обстоюючи думку про велику силу виховання, про його можливості, педагог і дослідник спирається на Сократа і Платона, наводячи їхні положення про те, що “жодна душа не позбавлена знань з власної волі”, і “ніхто добровільно не є злим”. Якщо ж зустрічаємо так багато неуків і порочних людей, то причина цього – не в їхній природі, а в тому, що ніхто не потурбувався про належне виховання їхнього розуму. У поведінці людини її доброта у тій самій мірі є результатом

гарного виховання, як схильність до проявів зла – результатом поганого виховання. Я.Б.Резнік надавав принципово важливого значення у розвитку дитини загалом і своїх вихованців, зокрема, а також у системі підготовки педагогів таким категоріям, як культура, освіта, просвіта. Щоб бути переконливим, він спирався на ідеї визнаних історією і науковою думкою авторитетів. Так, він спирався на думку Е.Канта про те, що “Людина може стати людиною тільки завдяки вихованню. Вона є те, що з неї робить виховання”. Саме у вихованні закладена велика таємниця удосконалення природи людини. Таке розуміння ролі виховання було засадничим при опрацюванні тієї системи наукових ідей, змісту і практичних методів організації навчання і виховання в тих установах, де працював дослідник. В його працях органічно поєднуються наукові підвалини і відповідні їм методичні засоби роботи з учнями. Така позиція дуже добре представлена, наприклад, в роботах про методіку утворення правильних понять у дітей, про методи викладання у школі, зокрема, про лекційний метод, про формалізм у навчанні, про організацію роботи учнів з книгою та у інших працях.

В 1922 році Я.Б.Резнік розпочав застосування в дитячому будинку комплексної системи навчання [9]. Адміністративно ж введення комплексних програм було затверджено у 1924 році. Ці програми не передбачали вивчення деяких предметів, що входили до програм старих шкіл, та головна перевага цих комплексних програм, яку обстоював і Резнік, полягала в тому, що діти мали вивчати справжні життєві факти та явища, а не елементи абстрактних наук. Педагог зазначав, що “вивчення комплексних тем треба розуміти як уміння орієнтуватися в явищах дедалі більшої складності, а знання – це лише засіб до набуття цих умінь”... [9, с.38]. Я.Б.Резнік надавав принципово важливого значення застосуванню психології в роботі педагога, вивчав її, сам проводив психолого-педагогічні дослідження, застосовував у дитячому будинку та у школах різні засоби та методи навчання і виховання, ділився своїми думками та наслідками роботи з учителями, в педагогічній пресі [14].

В 1925 році Я.Б.Резнік почав працювати і на Київській обласній педагогічній станції. Це давало йому можливість поєднувати роботу в школі, в педагогічному технікумі та в дитячому будинку з науково-дослідною роботою в галузі дитячої та педагогічної психології. Поєднання науково-дослідної роботи з практикою навчання в конкретних умовах освітніх закладів вимагало глибокого теоретичного аналізу процесів навчання та виховання, пошуку відповідних методів

його здійснення з врахуванням типу закладів, віку дітей, завдань освіти тощо.

Як наслідок, в 1924 році вийшло 8 підручників Я.Б.Резніка, серед них методичний посібник з організації освітньої праці, три підручники з математики (два – українською, один – російською мовами), чотири підручники з математики єврейською мовою, методичні рекомендації “Організація освітньої праці”, “Організація освітньої праці в дитячому будинку”, “Шлях до нової школи” та інші [13;14].

До речі, згодом у пресі відзначалося, що Я.Б.Резнік був найкращим керівником дитячого будинку, а його дослідний дитячий будинок вважався найкращим в Україні зразком серед інших, що діяли на той час.

Та вже 1928 року Я.Б.Резнік був звільненим з посади викладача педагогіки кабінету соціальної педагогіки Дослідної педологічної станції. Він переїхав до Одеси, де отримав посаду завідувача кафедри педагогіки Одеського інституту народної освіти. Тут йому було присвоєно звання професора Єврейського відділення. Районна Рада Одеси в тому ж році обрала Я.Б.Резніка своїм депутатом.

На посаді професора Я.Б.Резнік працював з 1928 по 1929 рік. Він опрацьовував освітні програми, зокрема, з математики, на підставі нових педагогічних технологій розробляв методичні посібники для вчителів, брав участь у Першому Всеукраїнському з’їзді вчителів.

В кінці 1929-30-го навчального року професор звільнився з посади в Одеському інституті національної освіти, склав з себе повноваження місцевого депутата і повернувся до Києва. В Києві він отримав можливість працювати на кафедрі педагогіки Інституту народної освіти, здійснюючи водночас керівництво педагогічною секцією єврейської пролетарської культури. Його праці в цей час присвячені в основному проблемам політехнічного навчання.

З 1935 року Я.Б.Резнік працював на посаді наукового співробітника відділу педагогіки в Українському науково-дослідному інституті педагогіки. У 1936 році Державна кваліфікаційна комісія Наркомосу УРСР присвоїла Я.Б.Резніку вчене звання професора педагогіки та науковий ступінь кандидата педагогічних наук.

Працював Я.Б.Резнік інтенсивно, в цей період публікуються його роботи з педагогіки, методики навчання, організації самостійної роботи учнів вдома. Саме в цей період виходить його методичний посібник “Психологічний розвиток дітей шкільного віку”, який мав особливо важливе значення для професійної підготовки вчителів. Згодом вчений

написав низку робіт, що стосуються психологічних засад навчального процесу, вікових психологічних особливостей учнів, індивідуального підходу до учнів у навчальному процесі.

В лютому 1940 року Я.Б.Резнік захистив докторську дисертацію на тему “Теория и практика учебного процесса”. Захист відбувся в Московському державному педагогічному інституті ім. В.І.Леніна. Дисертація, як і усі дисертаційні роботи того періоду, написана російською мовою, вона складалась з п’яти томів. Це була перша в Україні докторська дисертація з педагогіки.

У квітні 1941 року Я.Б.Резнік, як представник української педагогічної делегації, брав участь у Всесоюзній науковій конференції, що відбувалася в Москві. На пленарному засіданні він виступив з доповіддю “Про систему освіти капіталістичних країн”.

Вже тепер, коли і досвід, і праці аналітиків показали всю складність і трагічність становлення нового типу держави і освіти, як її складової, стають зрозумілими ті ризики, на які йшов Я.Б.Резнік, готуючи виступ на обрану чи задану тему. Сама доповідь зберігається у відділі педагогіки (1926–1970) Центрального державного архіву вищих органів влади і управління України.

Доповідач сформулював свою думку про роль педагогічної науки в суспільстві, зазначивши, що в людських руках перебуває знаряддя їхньої величі і щастя, і що для того, щоб бути щасливими і могутніми, їм залишається тільки вдосконалювати науку про виховання. Ця теза дуже близька, вона майже повністю збігається з думкою Януша Корчака.

На початку Другої Світової війни вчений разом з родиною виїхав у Казахстан, де у м. Кустанайську з 1941 по 1945 рік керував кафедрою педагогіки державного вчительського інституту ім. Амангельди Іманової. Про цей період своєї діяльності він писав: “...умов для наукової праці в Кустанайську не було, тому я за ці роки написав тільки три статті і ті лише російською мовою: “Индивидуальный подход к учащимся и борьба с неуспеваемостью”, “Педагогика рабовладельца XX ст.” и “Основы искусства”. Ці роботи були опубліковані в журналі “Советская педагогика” у 1941 році.

Після війни Я.Б.Резнік зацікавився проблемами історії вітчизняної педагогіки, написав кілька праць, в яких аналізував педагогічні погляди К.Д.Ушинського, Л.М.Толстого, А.С.Макаренка.

У 1945 році Я.Б.Резнік повернувся до Києва, де в Державному педагогічному інституті ім. М. Горького працював викладачем та

проводив науково-дослідну роботу, водночас і в Українському науково-дослідному інституті педагогіки. Того ж таки року у періодичній пресі з'явилася стаття проректора Педагогічного інституту ім. М. Горького, відомого вченого, фахівця з історії та теорії педагогіки Степана Андрійовича Литвинова, в якій, зокрема, зазначалось, що Я.Б.Резнік, як науковець, враховуючи власний практичний досвід, ставить і розв'язує саме ті питання, над якими замислюється не один учитель, методист, науковий працівник. Автор особливо підкреслив той момент, що у статті “Формалізм у навчанні та способи його усунення” Я.Б.Резнік порушив надзвичайно актуальне питання – питання про формалізм у знаннях учнів, який проявляється у вербалізмі, догматичності, у відриві знань від життя, а звідси – в низькій якості знань. Глибокий аналіз досвіду допомагає виявити її причини. Однією з них він цілком справедливо вважав слабе знання вчителями педагогіки, психології й логіки: “учитель повинен знати не тільки свою дисципліну, але також педагогіку й психологію, щоб уникати у своїй роботі формалізму.”

Та наступив прикро відомий 1948 рік. Незважаючи на те, що працями Я.Б.Резніка користувалися широко вчителі, як підручниками, так і методичними порадиниками, а теоретичні роботи отримували схвальну оцінку науковців, у 1948 році він був звинувачений у буржуазному націоналізмі й космополітизмі. Два дні тривало розширене засідання Вченої ради Педагогічного інституту ім. М. Горького та Інституту педагогіки, участь брали й студенти. Темою засідання було обговорення творчого доробку проф. Резніка. Засідання Вченої ради відбувалося в актовому залі інституту. Зрозуміло, що в дійсності це було ніяке не обговорення, а критика, нищівна критика.

Гострої критики зазнали основні методичні книжки професора, а також його власна біографія, що була опублікована під назвою “Мое педагогічне життя” (1946). Як запротокольовано в стенограмі відкритих партійних зборів інституту, члени комісії відзначили, що, “працюючи понад 15 років на кафедрі педагогіки, ніхто й не міг передбачити, що працює із затятим космополітом” (1948, арк.119б цит. за 16). Підставою для звинувачення висувався той факт, що Я.Б.Резнік багато друкувався єврейською мовою. З цього приводу дослідниця його творчості С. Шевченко слушно зауважує, що цей факт є переконливим доказом того, що Я.Б.Резнік не боявся бути євреєм і не приховував своєї національності. Він вважав себе гідним українцем єврейського походження [16, с. 23]. І в цьому є прямий перегук долі Б.Я.Б.Резніка з долею Януша Корчака, єврейська родина якого жила у польській

культури, батьківщиною вважала Польщу. І Януш Корчак, отримавши визнання у Польщі і у світі як талановитий дитячий письменник, як лікар і видатний педагог, не погодився покинути свою батьківщину навіть, коли вже стало ясно, що фашисти здійснюють свою мету – покінчити з єврейським питанням.

Проф. Резнік після сильного нервового стресу переніс серцевий напад. Хворів він досить довго. Все ж після певного одужання він знову почав працювати. Цьому рукописові Я.Б.Резнік дав назву “Велика дидактика”. На мій погляд, ця назва засвідчує неабияку силу волі і мужність вченого. Адже так кілька століть тому назвав одну із своїх праць видатний чеський педагог і філософ Я.А.Коменський. У рукописі Я.Б.Резнік висвітлив свої основні погляди та дав аналіз ідей про історико-філософські питання освіти, педагогіки, про значення дитинства, що містяться в працях і творчості К.Д.Ушинського, А.С.Макаренка та Т.Г.Шевченка. Автор таки подав рукопис до редакції, та опублікованим він так і не був.

Того ж таки 1948 року проф. Резнік був звільнений з усіх посад. Це змусило його виїхати з Києва. Він оселився у м. Старобільську Луганської обл. Я.Б.Резнік отримав роботу в місцевому Вчительському інституті.

Всі ті ганебні звинувачення і публічні тортури різко підірвали здоров’я Я.Б.Резніка, забрали його творчий запал. Людина втратила віру у справедливість. Вся бібліотека вченого була знищена. Такого навантаження серце не витримало – в червні 1952 року Якова Борисовича Резніка не стало.

Я.Б.Резнік як особистість був неординарною, надзвичайно яскравою людиною, щедро обдарованою мудрістю і талантом. Він мав беззаперечний авторитет на усіх посадах, де йому довелося працювати. Дослідники вбачають дві причини, які забезпечували йому глибоку повагу колег-науковців та педагогів-практиків: він чудово знав свою справу і був надзвичайно вимогливим до себе.

Важливо зазначити, що Я.Б.Резнік належав до вітчизняної інтелігенції першої половини ХХ ст. На формування його як особистості, на вибір професії педагога і дослідника, вченого значною мірою вплинула родина, яка й забезпечувала йому підтримку упродовж систематичного тривалого навчання, в умовах якого хлопчик, а згодом – юнак здобував чудову освіту. Водночас потрібно брати до уваги ту особливу епоху, коли він жив, вчився, працював: неочікувані суспільно-історичні зміни, в країні тривалий час панували хаос, невизначеність,

тривала боротьба за владу, постійна нестабільність, декларування нових орієнтирів, в тому числі і щодо побудови системи освіти, гнітюча атмосфера непевності і майже постійного страху, Перша світова війна, спровокована революційними змінами громадянська війна, Друга світова війна – все це не могло не відбитись на долі Я.Б.Резніка як педагога, як вченого, як людини. Його праця в усіх напрямках – праця вчителя, педагога, діяльність організатора освіти, дослідника, вченого, інститутського професора відбувалася під безпосереднім впливом тих умов, тих вимог, тих ідей, які утверджувалися в першій половині ХХ ст. на території України і Радянського Союзу в цілому.

Системи змінюються, змінюється і світ, щось у ньому зникає, щось залишається вічним, щось змінюється навіть на краще. Але людське життя міцно прив'язане до свого часу – філософського, історичного, психологічного, біографічного... Буває, що на долю людини випадає час трагічний. За нашої історії це відбулось кілька разів. І кожна з мільйонів трагічних доль заслуговує пам'яті.

Я.Б.Резнік (1892 – 1952) був ровесником Януша Корчак (1878 – 1942), і судилося їм прожити майже однаковий, надто короткий відтинок часу. В його родині також цінували освіту, і він отримав добру загальну і професійну освіту, рано визначився з вибором життєвої дороги, професії, був здібним, сумлінним і успішним. Чи вдалось йому зробити те все, про що мріяв... Війну пережити вдалось. Але на тому, виявляється, не скінчилось. Така судилась доля.

Література

1. Корчак Януш Как любить детей (Интернат) / Януш Корчак [Перевод с польского. Предисловие Н.К.Крупской]. – М. : Госиздат, 1922. 116 с.
2. Корчак Януш Приключение Короля Матюша: Повесть / Януш Корчак Пер. с пол. Ю. Н. Райтлер; рис. Б. В. Покровского. – Ленинград: Сектор «Юный Пролетарий» Рабочего Изд-ва «Прибой», 1924. – 250 с.
3. Корчак Януш “Избранные педагогические произведения” / Януш Корчак ; Под ред. и с предисловием М.Ф.Шабаевой. После словие И.Неверли. – М. : Просвещение, 1966. – 470 с.
4. Корчак Януш Как любить ребёнка /Пер. с пол. Е. Зениной и Э. Тареевой; Вступ. ст. М. Кузьмина; Худ. Л. Орлова. – М.: Книга, 1980. — 482 с. (Содержание: Ребёнок в семье; Из дневника.)

5. Корчак Януш. Избранное / Януш Корчак; Послесловие А.И.Шарова – Киев. “Радянська школа”, 1983.
6. Корчак Я. Педагогическое наследие /Пер. с пол. К. Э. Сенкевич; Сост. К. П. Чулкова; Вступ. ст. и коммент. М. Н. Кузьмина. – М.: Педагогика, 1990. – 267 с. – (Б-ка учителя).
7. Корчак Януш. Дитя людське. Вибрані твори / Януш Корчак. – Київ : Дух і літера. 2007. –с.504
8. Польський педагог-гуманіст Януш Корчак (1878–1942). До 125-річчя з дня народження Бібліографічний покажчик. Серія “Видатні педагоги світу”, випуск 2.– Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В.О.Сухомлинського. 2003.– 108 с. – URL: <http://www.dnpb.gov.ua/datas/upload/files/714317143.pdf?PHPSESSID=402e84beb331449d7a72683acb778ac0>
9. Резнік Я.Б. Комплексне навчання (З досвіду дитячого дому) / Рад. освіта. – 1923. – Ч. 2. – С. 34–44.
10. Резнік Я.Б. Організація навчальної роботи в дитячому будинку // Радянська освіта. – 1924. – № 3. – С. 17–26.
11. Резнік Я.Б. Організація освітньої праці (З книги: До нової школи) . // Радянська освіта. – 1924. – № 7. – С. 27–31.
12. Резнік Я.Б. Організація освітньої праці // Радянська освіта. – 1924. – № 3–4. – С. 1–14.
13. Резнік Я.Б. Освітня праця (З книги: До нової школи) // Радянська освіта. – 1924. – № 9. – С. 11–18.
14. Резнік Я.Б. Нові принципи побудови комплексної системи. // Радянська освіта. – 1925. – № 6–7. – С.9 – 16.
15. Шевченко С.М. Педагогічна спадщина Я. Б. Резніка (1892–1952) дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / С. М. Шевченко ; Ін-т педагогіки , Акад. пед. наук. України. – К. , 2008. – 273 с.

References transliterated

1. Korchak Janush Kak ljubit' detej (Internat) / Janush Korchak [Perevod s pol'skogo. Predislovie N.K.Krupskoj].– М.: Gosizdat. 1922. 116 s.
2. Korchak Janush Prikljuchenie Korolja Matjusha: Povest' / Janush Korchak Per. s pol. Ju. N. Rajtler; ris. В. V. Pokrovskogo. — Leningrad: Sektor «Junyj Proletarij» Rabocheho Izd-va «Priboj», 1924. — 250 s.

3. Korchak Janush “Izbrannye pedagogicheskie proizvedenija” / Janush Korchak ; Pod red. i s predislovijem M.F.Shabaevoj. Posleslovie I.Neverli.– M.: Prosveshhenie, 1966. – 470 s.
4. Korchak Janush Kak ljubit' rebjonka /Per. s pol. E. Zeninoj i Je. Tarevoj; Vstup. st. M. Kuz'mina; Hud. L. Orlova. – M.: Kniga, 1980. – 482 s. (Soderzhanie: Rebjonok v sem'e; Iz dnevnika.)
5. Korchak Janush. Izbrannoe / Janush Korchak; Posleslovie A.I.Sharova – Kiev. “Radjans'ka shkola”, 1983.
6. Korchak Ja. Pedagogicheskoe nasledie /Per. s pol. K. Je. Senkevich; Sost. K. P. Chulkova; Vstup. st. i komment. M. N. Kuz'mina. — M.: Pedagogika, 1990. — 267 s. — (B-ka uchitelja).
7. Korchak Janush. Ditja ljuds'ke. Vibrani tvori / Janush Korchak. – Kiiv. Duh i litera. 2007. –s.504
8. Pol's'kij pedagog-gumanist Janush Korchak (1878–1942). Do 125-richchja z dnja narodzhennja Bibliografichnij pokazhchik. Serija “Vidatni pedagogi svitu”. Vipusk 2.– Derzhavna naukovopedagogichna biblioteka Ukraïni imeni V.O.Suhomlins'kogo. 2003.– 108 c. – URL: <http://www.dnpb.gov.ua/datas/upload/files/714317143.pdf?PHPSESSID=402e84beb331449d7a72683acb778ac0>
9. Reznik Ja.B. Kompleksne navchannja (Z dosvidu ditjachogo domu) / Rad. osvita. – 1923. – Ch. 2. – S. 34–44.
10. Reznik Ja.B. Organizacija navchal'noï roboti v ditjachomu budinku // Radjans'ka osvita. – 1924. – № 3. – S. 17–26.
11. Reznik Ja.B. Organizacija osvitn'oï praci (Z knigi: Do novoï shkoli) // Radjans'ka osvita. – 1924. – № 7. – S. 27–31.
12. Reznik Ja.B. Organizacija osvitn'oï praci // Radjans'ka osvita. – 1924. – № 3–4. – S. 1–14.
13. Reznik Ja.B. Osvitnja pracja. (Z knigi: Do novoï shkoli) // Radjans'ka osvita. – 1924. – № 9. – S. 11–18.
14. Reznik Ja.B. Novi principii pobudovi kompleksnoï sistemi. – Radjans'ka osvita. – 1925. – № 6–7. – S.9 – 16
15. Shevchenko S.M. Pedagogichna spadshhina Ja. B. Reznika (1892–1952) dis. ... kand. ped. nauk : 13.00.01 / S. M. Shevchenko ; In-t pedagogiki , Akad. ped. nauk. Ukraïny– K. , 2008. – 120 s.

Актуальні проблеми психології Т.2. Вип. 9.2015. ISSN 2072-4772